

СОЦИЈАЛНА ПИТАЊА

UDK:316.324

Bibliid 1451-3188, 8 (2009)

Год VIII, бр. 29–30, стр. 160–170

Изворни научни рад

Данило РОИЧЕВИЋ¹

ГЛОБАЛНА ЕКОНОМИЈА И ПРАВА ЗАПОСЛЕНИХ

APSTRACT

This paper is about the relationship between workers rights and human rights during the ongoing wave of economic globalisation. It shows that the new way of activism done by workers has made scientist and policymakers recap workers rights. The paper also states that it is time to move the discussion about corporate responsibility in terms of human rights from voluntary initiative to a more efficient regulation of the private sector.

Кључне речи: Права запослених, глобална економија, људска права, синдикално удруживање, слобода удруживања, миграција радника

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Састављачи Универзалне декларације о људским правима из 1948. године предвидели су „социјални напредак и боље животне стандарде у већој слободи” као циљ који треба достићи кроз заштиту права на рад и унапређење прописа о раду (Чланови 23 и 24).² Свако, како се наводи у Декларацији, има „право на животни стандард који обезбеђује здравље и благостање његово (или њено) и његове (или њене) породице” (Члан 25). Да би се људима омогућило да уживају своје право на пристојан животни стандард, од кључног значаја је приступ пристојном раду. Ипак, током дугог периода у последњих педесет година, водећи научници и активисти из области људских права нису се у пракси бавили правима радника. Од

¹ „Алфа“ Универзитет, Београд.

² Видан Хаџи-Видановић и Марко Милановић, *Међународно јавно право*, 2005.

1990-их, као резултат креативног партнерства између синдиката, најзначајнијих организација за одбрану људских права и других група из цивилног сектора, почиње да се јавља нови начин размишљања о правима радника. Они су се заједно заложили за озбиљније праћење савремених облика кршења права радника широм света, као и за чвршћу политику одговора на њих.³ Ови активисти су мобилисали медије, судове и тржиште у циљу одбране права радника – у оквиру сопствених држава и на међународном плану. Политичке науке и теорија права се, у неку руку, боре да сустигну новооживљено интересовање за права радника и да одговоре на изазове које оно поставља пред теорије о међународним односима, компаративне политике и међународно право.⁴ Развијенија свест јавности о необузданости у приватном сектору – која је најочигледнија у садашњој глобалној економској кризи – по свему судећи ће додатно оживети дебате о најефикаснијим стратегијама за заштиту и унапређење права радника. Улози су високи: према предвиђањима Међународне организације рада, незапосленост у свету би могла да порасте за 20 милиона до краја 2009. године, а у редове најсиромашнијих би могло да се уврсти додатних 100 милиона људи.⁵ Време је да се права радника врате у средиште дискусија о људским правима.

ПОЛОЖАЈ ПРАВА РАДНИКА

Тржиштем управљају људи. У демократским политичким системима, ми гласамо за званичнике у влади и они доносе прописе који регулишу трговину у националним оквирима и на међународном плану. Предузећа су у обавези да, барем у најмањој мери, поштују законе држава у којима спроводе своју делатност. Сваки појединац је, с друге стране, дужан да допринесе свом благостању кроз производњу – у неким случајевима кроз најамни рад у „формалној” економији, у осталим случајевима кроз

³ Lance Compa, *Ново окретање међународним стандардима о људским правима у области рада*, 2008; Margaret Levi, *Моћ организације: Перспективе за Амерички раднички покрет*, 2003.

⁴ James Atleson, Lance Compa, Kerry Rittich, Calvin William Sharpe & Marley S. Weiss, *Међународно радно право: предмети и материјал о правима радника у глобалној економији*, 2008.

⁵ „Излазак из кризе: усклађивање финансија са пристојним радом и правичном глобализацијом“; Међународна конференција о финансирању за развој, Прагећи догађај на округлом столу, Доха, Катар, 1. дец. 2008, Интернет: <http://www.un-ngls.org/site/doha2008/article.php3?idarticle=616>

ненајамни кућни рад. Неке особе не могу да раде услед животних околности и, поново, грађани заједно утврђују (кроз одлуке о приоритетима у области пореза и буџетске потрошње) обим социјалне помоћи намењене заштити ових угрожених особа. Ово је, по општем признању, идеализовано виђење међусобне повезаности тржишта, државе и друштва. У пракси, тржишта функционишу много неефикасније и неправичније. У неким случајевима, државе се боре са неефикасношћу, корупцијом, или недостатком капацитета, што их чини посебно рањивим онда када предузећа настоје да избегну своје обавезе. Поред тога, сами појединци понекад не играју активну улогу у унапређењу свог личног благостања. Разлози за ове недостатке превазилазе оквире овог чланка. Оно са чиме се он хвата у коштац јесте улога коју права радника имају у проналажењу праве равнотеже између одговорности државе, тржишта и актера из цивилног друштва. Универзална декларација о људским правима састављена је након два светска рата. Оба рата обележили су сукоби укорењени у неједнаком економском развоју, што је изнедрило нативизам и растућу ауторитарност.⁶ Ове појаве су потрле деловање активиста за људска права с краја 19. и с почетка 20. века. МОР је остао једина нормативна предстража до успостављања модерног система УН-а. Али глобална интеграција пословања убрзо је надмашила способност држава да примене прописе о правима радника, како појединачно тако и колективно. Права радника су, заправо, бачена у засенак услед технолошких и политичких изазова 20. века, као и због избора многих држава да предност дају примамљивом капиталу.⁷ До новог размишљања о правима радника које данас постоји дошло се када су се активисти и научници вратили Универзалној декларацији о људским правима у настојању да њене појмове економских и радничких права прилагоде проблему растуће неједнакости усред надолазећих глобалних економских интеграција 21. века. Постојећа појачана глобална економска нестабилност чини овај изазов утолико хитнијим. Овај чланак употребљава троделну дефиницију економских права, у оквиру којих права радника заузимају централно место. Економска права подразумевају: (1) право на прикладан животни стандард, укључујући основни опстанак; (2) право на рад, укључујући недискриминацију, пристојан рад и правичну накнаду; и (3) право на

⁶ Karl Polanyi, *Велика трансформација: политичко и економско порекло нашег времена*, 1944.

⁷ Jackie Smith, *Друштвени покрети за глобалну демократију*, 2008; Gay W. Seidman, „Даље од бојкота: Права радника“, у: *Људска права и транснационални активизам*, 2007.

основне гаранције о приходу за оне који не могу да раде.⁸ Тиме што право на рад ставља на централно место у оквиру шире дефиниције економских права, ова дефиниција враћа права радника у оквиру главних теорија о људским правима. Ипак, савремена истраживања о економским правима имају тенденцију да несразмерно истичу први и трећи део дефиниције (односно право на прикладан животни стандард и анализу природе односних правних гаранција и гаранција везаних за социјално благостање).⁹ Насупрот томе, анализе права на рад и повезаних права радника су, када упоредимо, недовољно изучаване у литератури о економским правима, с изузетком дечјег рада, који је привукао значајно интересовање.¹⁰ Сходно томе, овај чланак се враћа на улогу права радника као средства за достизање обећања Универзалне декларације о људским правима о „социјалном напретку и бољим животним стандардима у већој слободи“.

ПРОПИСИ И СТАНДАРДИ КОЈИ НАМЕЋУ ПРАВНЕ ОБАВЕЗЕ

Данас научници обично деле права радника на две категорије: основна људска права (право на живот; на заштиту од принудног рада; на заштиту од најгорих облика дечјег рада; и слобода удруживања) и други стандарди у области рада (накнаде; бенефиције; здравље и сигурност; и други услови рада за које се сматра да су по природи „економски и социјални“).¹¹ МОР-ова Декларација из 1998. године о основним начелима и правима на раду проширила је делокруг основних, или „суштинских“, права радника додајући им недискриминацију, заштиту од принудног и дечјег рада и слободу удруживања и колективног преговарања. Постоје бројне теоретске и правне расправе посебно око опсега права на слободу удруживања.¹² Сврха овог чланка није да преиспитује ове постојеће

⁸ Shareen Hertel, Lanse P. Minkler, *Економско право: Подручје*, 2007.

⁹ Види David L. Cingranelli, David L. Richards, *Оцена владиног напора да поштује економска и социјална људска права: процена успешности*, 2008.

¹⁰ Philip Harvey, *Стандард успешности код права на рад*, 2002; Видети: MKR, *Le travail des enfants. L'intolérable en point de mire*, Ženeva, 1996.

¹¹ Ова основна права радника преклапају се са правима која имају снагу *jus cogens* (на пример, заштита од ropства, принудног рада, недобровољног служења и трговине људима).

¹² У средишту ове дебате стоји питање да ли слобода удруживања обухвата право на колективно преговарање или штрајк.

категорије већ пре да их објасни као полазну тачку за разумевање социјалних превирања око тога како треба дефинисати и применити права радника у 21. веку. Међународно право људских права је кроз историју обавезивало државе, не компаније, да поштују, штите и примењују људска права.¹³ Упркос могућим тврдњама активиста на лицу места, право људских права се примењује директно на компаније само у случајевима када су корпорације одговорне за „одређене ратне злочине и злочине против човечности“ кроз саучесништво са државама.¹⁴ Међутим, Уједињене Нације су недавно усвојиле принцип, „одговорност да се пружи заштита“ (*responsibility to protect*), који од свих држава захтева не само да позивају на одговорност корпорације у поштовању савезног, државног и локалног радног права, већ и да спрече, истраже и казне злоупотребу од стране недржавних актера, као што су приватне корпорације, као и да омогуће обештећење.¹⁵ Одговорност да се пружи заштита је била полазна тачка за теорије о природи корпоративне одговорности у погледу људских права. Она је саставни део не само концептуализације норми Уједињених нација о одговорностима транснационалних корпорација и других пословних предузећа у погледу људских права, већ и глобалног договора Уједињених нација. Ипак, поље државне одговорности које произлази из поседовања екстратериторијалне надлежности над корпоративном делатношћу остаје много мање јасно.¹⁶ Са своје стране, корпорације су усвојиле добровољне стандарде који их обавезују да штите права радника и права људи у заједницама на које утичу корпоративне активности, поврх онога што би захтевало национално право. Ови стандарди се крећу од посебних компанијских „правила понашања“ до стандарда који се односе на целу индустрију или сектор.¹⁷ Обично их усвајају компаније из приватног сектора (по правилу не корпорације у државном власништву), углавном као одговор на јавни

¹³ Int'l Law Comm'n, *Одговорност држава за незаконита дела с међународног аспекта*, 2001.

¹⁴ „Унапређење и заштита људских права“, *Comm'n on Hum. Rts.*, Економски и Социјални Савет Уједињених нација [ECOSOC], 2006.

¹⁵ „Заштита, поштовање и правни лек: окоснице за пословање и људска права“, *Hum. Rts. Council* [HRC], 2008.

¹⁶ „Пословање и људска права: планирање међународних стандарда у области одговорности за корпоративна дела“, *Hum. Rts. Council* [HRC], 2007.

¹⁷ Deborah Leipziger даје изврстан преглед добровољних стандарда корпоративне социјалне одговорности. Видети: Deborah Leipziger, *Правилник корпоративне одговорности*, 2003.

притисак од стране потрошача и инвеститора.¹⁸ Такви добровољни стандарди нису правно обавезујући изузев ако су додати уговорима са добављачима, у ком случају представљају врсту „хибридног“ права.¹⁹ Заиста, како Атлесон, Компа, Ритич, Шарп и Вајс објашњавају, „зато што ове смернице представљају необавезујуће „меко право“ ... њихов положај на раскршћу јавног и приватног међународног права је остао неизванстан“.²⁰ Џон Руги, специјални представник Генералног секретара УН-а за људска права и транснационалне корпорације, дели ово становиште и примећује да се за стандарде на које се компаније и грађани позивају по питању корпоративног поступања у погледу људских права „у многим случајевима не може рећи да просто ’постоје’ тамо негде и да чекају да буду забележени и примењени, већ је у току процес њихове социјалне изградње.“²¹ У много погледа, контроверза око природе правних обавеза по питању људских права у 21. веку произлази из креативне, постојеће употребе једне реторике од стране активиста да су „права радника људска права“. Ова реторика потврђује двоструку одговорност за заштиту права (односно, одговорност коју једнако деле државе и корпорације), док се теоретичарима и правницима оставља да обнове оквире својих теорија и преобликују државну политику у складу са тим. Као што то примећује Ленс Компа, научник који се бави индустријским односима: „Синдикалисти сматрају да терећење послодаваца за кршење међународних људских права, не само за кршење (Националног закона о радним односима у Сједињеним Државама) приморава компаније да се бране и даје више снаге њиховим оптужбама пред судом јавности. Понашање послодавца које је у потпуности легално према закону САД – антисиндикални зборови, притисак очи у очи од стране супервизора, претње трајном заменом штрајкача, и много више од тога – подложно је нападима у светлу стандарда Међународне организације рада и међународних прописа из области људских права“. С једне стране, онда, активисти за одбрану права радника и припадници

¹⁸ За детаље о утицају савремене корпоративне праксе на људска права, видети Извештај о пословању и људским правима (*Business and Human Rights Report*), supra 18, на 15-24.

¹⁹ „Извештај о унапређењу и заштити људских права“, 2006.

²⁰ James Atleson, Lance Compa, Kerry Rittich, Calvin William Sharpe, Marley S. Weiss, *Међународно радно право: предмети и материјал о правима радника у глобалној економији*, 2008.

²¹ „Извештај о унапређењу и заштити људских права“, 2006.

друштвених покрета одиграли су јединствену улогу у преобликовању јавне свести и званичних политичких институција и учинили их осетљивијим по питању положаја угрожених радника широм света. С друге стране, међународно право људских права, онакво како се тренутно тумачи, остаје усмерено на државе, што значи да је готово немогуће да се корпорације сматрају одговорнима за кршење људских права, осим под тренутно ограниченим околностима које смо раније поменули. Површним теоретисањем може се пренагласити моћ постојећих прописа и институција. Ипак, оглушивање о захтеве јавности да се ограничи, или барем каналише, моћ корпорација у контексту развоја глобалних економских интеграција и све већих неједнакости може нарушити демократску легитимност држава.

НОВИ КОНЦЕПТУАЛНИ ОКВИР ЗА ОДНОСЕ ИЗМЕЂУ ДРЖАВЕ, ТРЖИШТА И ЦИВИЛНОГ ДРУШТВА

Данас, бројне дебате оживљавају расправу о томе како треба осигурати права радника у 21. веку и надаље. Овај део бави се само двома од њих. Прва дебата тиче се тога како најбоље дефинисати одговорности недржавних актера по питању људских права. Друга је усмерена на то како се права радника примењују на раднике мигранте или на оне без држављанства, као што су нпр. недокументовани радници мигранти. Укратко ћемо се позабавити обема темама и истражити како се оне одражавају на међусобне односе између држава, корпоративних актера и цивилног сектора. Расправе о правним обавезама недржавних актера у погледу људских права су доста сложене, посебно јер се тичу корпорација. Уколико се бреме заштите права радника подели једнако на државе и корпорације, како ће се то онда одразити на демократију? Како би актери из цивилног друштва могли да позову корпорације на одговорност, ако не путем активног деловања од стране потрошача, као што је селективна куповина или бојкоти? Без могућности да „смене“ неку корпорацију гласањем, да ли се једино потрошачи са економском „снагом“ питају (за разлику од демократских система у којима сваки гласач има једнаки „глас“ на изборима, барем у теорији)? Специјални представник Генералног секретара УН-а за пословање и људска права, Џон Руги, је тврдио да, будући да су корпорације, по дефиницији, различите од демократских институција од јавног интереса, било какво настојање да се приморају на једнаку поделу обавеза са владама носи са собом ризик да се „умање напори да се изграде стварни друштвени капацитети и да се државе учине

одговорнијим према сопственом грађанству.²² Руги је изазвао значајну контроверзу међу невладиним организацијама укљученим у одбрану радничких и економских права, тврдећи да оптималан начин да се унапреди корпоративна друштвена одговорност није путем доношења прописа, већ путем добровољних стандарда. Права радника су најбоље заштићена онда када су државе способне и вољне да наметну јасне прописе. С друге стране, то значи да сами заштитници права радника морају пажњу да преусмере са реформе у корпоративној области кроз добровољне програме утврђивања стандарда на јачање демократије на местима где се одвија производња и где се корпорације налазе. Демократске стратегије стварају услове под којима се притисак од стране грађана каналише тако да се корпоративна активност уређује у интересу заштите радника и унапређења правичнијег друштвеног развитка (на пример, кроз корпоративну пореску политику). Демократске стратегије такође омогућавају стварање процеса и институција путем којих грађани могу да позивају на одговорност владе када је у питању примена прописа из области рада. Поред тога, демократске стратегије омогућавају стварање организација из цивилног друштва које учествују у директном организовању радника и прате процес путем којег влада доноси и примењује своју политику.

По општем признању, поново, ово је идеализовано виђење демократских стратегија. Устежање неких заштитника права радника да пригрле програм „демократског унапређења“ могуће да делом произлази из циничног става о ограничењима демократије, или из прагматизма по питању спремности корпорација да толеришу, а камоли да прихвате доношење прописа.²³ Али Дејвид Вогел, етичар пословања, тврди да корпоративна одговорност не би требало да се сведе на савесно придржавање правила; она такође мора да подразумева напоре да се стандарди унапређују. Заправо, најкритичнија димензија корпоративне одговорности је могуће утицај компаније на јавну политику. Политичке активности компаније обично имају много шире друштвене последице него сама њена пракса. Ипак, релативно мали број захтева које су покренули активисти или друштвени инвеститори тицао се односа између пословног света и владе. ... Уколико су компаније озбиљне у намери да поступају са више одговорности, онда оне треба да преиспитају свој однос са владом, као и да унапреде сопствену праксу... И грађански и владини прописи имају легитимну улогу коју треба да одиграју у унапређењу

²² Интернет: <http://198.170.85.29/Ruggie-response-to-FIDH-20-Mar-2006.pdf>.

²³ Robert B. Reich, *Суперкапитализам: трансформација пословања, демократије и свакодневног живота*, 2007.

општег благостања.²⁴ Детаљније тумачећи међународни активизам у области права радника, социолог Гај Сајдман примећује да заштитници често „увиђају ограничења добровољног поступања (корпорација), али ретки су они који виде неку одрживу алтернативу.“²⁵ Она се придружује разноврсним гласовима који позивају да се више пажње обрати на улогу група из цивилног друштва у унапређењу демократије руку под руку с правима радника. Као што упозорава Компа, просто тврђење да су „права радника људска права“ без упоредног рада на обнављању саме „индустријске демократије“ (уз помоћ синдиката) може довести до претерано легалистичког процеса који гуши борбеност и директну акцију. Џозеф МекКартин, историчар рада, дели ово осећање и примећује да ће се сама формулација „права радника су људска права“ показати недовољна пред задатком поновне изградње организација радника у Сједињеним Државама уколико је не пропрати подједнако ватрен позив на демократију на нашим радним местима, у привреди и политици.“²⁶ Друга расправа којом се укратко бавимо у остатку текста тиче се права радника миграната и радника без држављанства. Живимо у време када је капитал много покретнији него било кад раније у историји, док је радна снага упоредно посматрано мање способна да се слободно и законито креће. Заиста, правила глобалне економије и даље су наклоњенија заштити капитала него заштити радне снаге.²⁷ Због те наклоњености, недокументовани радници (или „нерегуларни мигранти“, како их такође називају) су међу најугроженијима у оквиру радног становништва, не само у погледу кршења њихових неотуђивих права – да не могу да буду убијени или поробљени, већ и у погледу кршења права радника и радних стандарда.²⁸ Ипак, радници и даље мигрирају, без обзира на њихов

²⁴ David Vogel, *Тржиште за врлину: потенцијал и границе корпоративне друштвене одговорности*, 2005.

²⁵ Gay W. Seidman, *Даље од бојкота: Права радника, Људска права и транснационални активизам*, 2007.

²⁶ Joseph A. McCartin, *Демократизација потребе за правима радника: ка новом оквиру расправе о раду*, 2005.

²⁷ Jagdish Bhagwati, *Низ прозора: узнемирујућа размислиња о трговини, имиграцији и демократији*, 1998.

²⁸ Kevin Bales, *Расположиви људи: нови вид ропства у глобалној економији*, 1999; James A. Goldston, *Руне у оквиру о правима: расна дискриминација, држављанство и права недржављана*, 2006; Bet Lyon, *Доћи до равнотеже: зашто би судови требало да се поуздају у међународно и инострано право о правима неовлашћених радника миграната*, 2007; Sarah S. Willen, *Испитивање доживљених искустава „нелегалних“ и „нерегуларних“ миграната са правном и државном моћи*, 2007.

правни статус и то чине јефтиније и брже него икад пре. Адвокати су почели све више да употребљавају стандарде из области људских права у одбрани права радника миграната и недржављана, позивајући се на њихова права као људских бића без обзира на њихово држављанство или правни статус. Такви стандарди су бројни – почевши од дуговечних конвенција МОП-а, као што је конвенција бр. 143 о Радницима мигрантима до новије Конвенције о правима миграната.²⁹ Северноамерички споразум о сарадњи у области рада (NAALC) из 1994. године, шире познат под називом „пратећи споразум о раду“ Северноамеричког споразума о слободној трговини (*North American Free Trade Agreement*) такође садржи одређене одредбе о правима радника миграната.³⁰ Додате су референце које се односе на домаћу послугу, као у међународном „меком праву“, каква је нпр. Декларација и програм деловања Светског самита за друштвени развој. Ипак, без шире јавне подршке по питању права миграната, они који одлучују о политици коју треба усвојити често се нерадо залажу за бираче који не могу да гласају – поготово ако се ради о људима који раде незаконито.

У одсуству ратификације релевантних уговора и ширих видова заштите радника у међународном трговинском праву, мигранти и радници без држављанства остају жртве злоупотребе. У многим земљама које се налазе на „пријемном ободу“ у погледу прилива радника миграната домаће радно право је постало пуно предрасуда против радника имиграната. Human Rights Watch, угледна америчка организација, приметила је: „Федерални закони [закони САД-а] и политике о радницима имигрантима представљају мноштво противуречности и подстицаја да се крше њихова права.“³¹ Заиста, Врховни суд у САД-у, у својој сада неславној одлуци у предмету *Hoffman Plastic*, пресудио је да радници, због свог нелегалног статуса, немају право на исплату изгубљених зарада – ова пресуда је довела до подношења жалбе од стране AFL-CIO-а (Америчка федерација рада и Конгрес индустријских организација – *American Federation of Labor and Congress of Industrial*

²⁹ „Конвенција бр. 143 о миграцијама у условима злоупотребе и унапређењу једнаких могућности и третмана радника миграната“, Међународна организација рада, 1975; „Међународна конвенција о заштити права свих радника миграната и чланова њихових породица“, (отворена за потписивање), 1991.

³⁰ Цео текст Северноамеричког споразума о сарадњи у области рада (NAALC) је на располагању на Интернету: <http://www.naalc.org/naalc.htm>

³¹ Susan Ariel Aaronson, Jaime M. Zimmerman, *Тржишна неравнотежа: борба да се одмери забринутост око људских права у оквиру стварања тржишне политике*, 2008; „Крв, зној и страх: права радника у САД-у – Фабрике за производњу меса и фарме пилића“, *Human Rights Watch*, 2004.

Organizations) Одбору за слободу удруживања МОР-а и затим до одлуке Одбора против САД-а у новембру 2003. године.³² Оваква предрасуда, с друге стране, одражава се и на став који земље „пријема“ заузимају на регионалним и међународним форумима када су у питању права миграната.³³ Чини се да је стварање нове Конвенције о правима миграната позитиван знак, али њоме се више штите легални него „нерегуларни“ мигранти.³⁴ Само је тридесет девет земаља потписница уговора, а све оне спадају у земље „одашиљаче“ миграната. Ниједна од земаља „пријема“ у индустријализованом свету још увек није ратификовала ову конвенцију.³⁵ Заступници су отпочели удружену кампању која има за циљ даље ратификације; међутим, ови напори остају без јасног обрису.³⁶ Традиционално, невладине организације, као што је Међународни фонд за права радника, биле су главни заштитници нерегуларних миграната и других посебно рањивих група радника. Али појавили су се нови савезници, како у оквиру међународног радничког покрета, који све више препознаје потребу да раднике и са и без држављанства окупља у синдикате, тако и међу водећим невладиним организацијама које се баве питањем људских права. На пример, *Human Rights Watch* је почео да извештава о злоупотреби права радника у случајевима радника без држављанства, позивајући земље домаћине и матичне земље да боље уреде видове заштите за ове угрожене раднике и позивајући послодавце да испуне своје обавезе у складу са домаћим радним правом.³⁷

ЗАКЉУЧАК

Могуће да је пред нама још дуг пут до повратка права радника у главне токове активности везаних за људска права. Али овај динамичан и често веома оспораван процес је већ започет и представља изузетну прилику за научно испитивање и практично деловање у корист неких од најугроженијих људи у „новој“ глобалној економији.

³² “Hoffman Plastic Compounds, Inc. v. NLRB”, 535 U.S. 137, 2002.

³³ Christian Joppke, *Изазов за националну државу: имиграција у Западној Европи и у Сједињеним Државама*, 1998.

³⁴ Linda Bosniak, *Људска права, државни суверенитет и заштита недокументованих миграната у складу са међународном конвенцијом о радницима мигрантима*, 1991.

³⁵ Juhani Lonroth, *Међународна конвенција о заштити права свих радника миграната и чланова њихових породица у контексту међународних политика везаних за миграцију: анализа десет година преговора*, 1991.

³⁶ Graziano Battistella, *Људска права радника миграната: програм рада за невладине организације*, 1993.

³⁷ Интернет: <http://hrw.org/reports/2008/saudiarabia0708>.